

tat devri insanı içinden kurtulması zarurî tamamen menfi bir tip olarak görünmektedir.

Ülgener "İktisadî inhitat tarihimiz" e ait bu eseri kendi nev'inde ilk, fakat cidden başarılı bir kitaptır. Tarihimizin Max Weber metoduna göre tefsiri için fikir ve kültür tarihimize ait pek çok vesika incelenmiş, itina ile tefsir edilmiştir. Tasavvufî eserlerden seçilen parçalar, şiirler devirleri mânalandırma bakımından çok yerindedir. Fakat bu metodun sosyolojik izahta ne dereceye kadar başarılı olabileceği ayrı bir sual konusu teşkil eder. Tarihi maddeciliğin tek taraflılığına itiraz ederken çok haklı olarak söylenen şeyler, acaba Weber metodunun aksi istikametindeki tek taraflılığı için de söylenemez mi? Bir devrin mânasına nüfuz için kullanılan "tefsir" metodu şahsî ve sübjektif tecrübelerimizi analogi yoluyla başka insanlara, başka zamanlara yaymadan başka bir vasıtaya sahip değildir. Bu suretle "anlamak" istediğimiz bir devir, hakikatte kendimizi başkalarında ve başka devirlerde aramak gibi dar bir görüşle kararına tehlikesine düşmüyor mu? Tarihi veya genetik metod yerine bugünün sosyologları fonctionnel metodu kullanırlarken - gerek objektif gerek sübjektif - tarih telâkkilerinin tāmim zararlarından kendilerini korumuş oluyorlar. Bugünkü cemiyetlere ait Fontion'ların iyice aydınlanmasından sonra derece derece geriye doğru gitmek suretiyle tarihi cemiyetleri aydınlatmak nisbeten kolaylaşır. M. Weber sosyolojisi eski tarih felsefelerinin kat'î ve dogmatik mantıklarına nazaran büyük bir ilerleme teşkil ettiği için öğülmeye lâyıktır. Fakat tecrübi sosyolojinin son yirmi beş yılda kazandığı şeylere nazaran kifayetsiz görünmektedir. Ondan faydalanacak cihetler varsa, bunu ancak yeni araştırmalar zaviyesinden tekrar kontrolden sonra bulabiliriz. Fakat bütün bu söylediklerimiz Ülgener'in kendi metodu içinde başarılı olan eserini tebrik etmemize aslâ mâni değildir.

H. Z. ÜLKEN : " La Pensée de l'İslâm ", traduit par M. Bilen, revu et corrigé par Gautier Dubois, avec les notes et les révisions de l'auteur. İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1953.

Hilmi Ziya Ülken yıllardanberi Edebiyat Fakültesinde " İslâm Felsefesi " derslerini okutmaktadır. Onun bu sahadaki çalışmaları Üniversiteye intisabından çok daha öncedir. İlk defa yayınlanmış olduğu iki cildlik " Türk Tefekkür Tarihi " zamanında, büyük bir hâdise olmuş ve fikir hayatımızda bir hayli akisler bırakmıştır. Nihayet 1945 - 1946 yıllarında Üniversitede vermiş olduğu dersleri " İslâm düşüncesi " adı altında neşretmiştir. Bu eserde, " Türk Tefekkür Tarihi " nde müşahede edilen dar kadronun kırılmış olduğunu gördük. Bu yeni kitabın esasen " İslâm düşünce " si başlığı altında çıkması " Türk Tefekkür Tarihi " nin dışında, bütün bir İslâm tefekkürünü kucaklamak azmini ifade ediyordu. Nitekim " İslâm düşüncesi ", gerek mevzuu ve gerekse tairi gelişmeye sadakat bakımından tamamıyla ayrı bir

zihniyeti teşmil etmekte idi. Müellif bize — eserinde söylemiyor amma — zımnen İslâm düşüncesi dışında müstakil bir Türk tefekkür tarihinin yazılmasındaki güçlüğü haber veriyor. Şüphesiz bunda haklı idi. Müellif bize, sekiz yıl sonra İslâm düşüncesini “ La pensée de l’Islam ” adıyla Fransızca neşrederken 1946 da çıkan kitabın bir tercümesini vermekle iktifa etmiyor. Gerek kitabın tertip tarzı ve gerekse kaynak ve hükümlerin derinleştirilmesi ona yepyeni bir eser hüviyetini veriyor. İslâm düşüncesi talebelerin ihtiyacına göre tertiplenmiş bir ders kitabı olduğu için kadrosu daha geniş tutulmuştur. Bunun neticesi mevzular daha fazla ikinci elden kaynaklar yardımıyla işlenmiştir. Halbuki “ La pensée de l’Islam ” da mevzu tahdid edilmiş ve ilk kaynaklara inilmek suretiyle problemler derinleştirilmiştir. Nitekim eserin sonundaki felsefi metinler, lûgatçe kaldırılmış ve ilimler tarihi hedef edilmiştir. Bunların kaldırılması ihtimal kitabın fazla şişkin olmasını önlemek içindir.

“ İslâm Düşüncesi ” eseri bir kompilasyon kitabı olarak görünmekte idi. Halbuki “ La pensée de l’Islam ” da sentetik ve plânlı bir çalışma derhal kendini belli ediyor. Ve yine İslâm düşüncesinde bazı tertip ve tarih yanlışlıkları göze çarpıyordu. Nitekim Vasıl, Abu Musa’nın talebesi olarak yazılmış olduğu halde Fransızcasında Hasan Basri’nin talebesi olarak düzeltilmiştir. Ve yine kaderiye, sıfatiye tarifleri Türkçesinde vazih değilken Fransızcasında vuzuh kazanmış. İbn Arabî’nin, Bedreddin’in doğum tarihleri Elkindî’nin künyesi düzeltilmiş.

“ İslâm Düşüncesi ” nde sık sık mukayeseli bir felsefe göze çarpmakta idi. Fakat bu mukayeseler membalarla tevsik edilmiş değildi. Eserin Fransızcasında buna bilhassa önem verilmiş. Türkçe kitapta bir compilation karakteri bulunduğu için eserin bazı kısımları çok sathî görünmekte idi. Bu yüzden müellif bazı bahislerde mahdut bir kaç menbala iktifa etmekte idi. Sonra bir kısım konular çok muhtasar bir kısım ise fazla mufassal tutulmuştu. Bu hol kitabın umumî havasını bozuyordu. Fransızcasında bütün bu mahzurlar ortadan kaldırılmış.

“La pensée de l’Islam” tarzında bir eser. Bizde olduğu gibi Garp dillerinde de de henüz yazılmamıştır. Bunun sebebi, İslâm felsefesini Garph müellifler Şarkiyatçılardan öğrenmişlerdir. Zira İslâm felsefesiyle meşgul olanların çoğu felsefe ile yakından temasları olmayı bir takım oryantalistlerdir. Halbuki İslâm düşüncesini sistemli ve bütün kadrosuyla görebilmek için ona aynı zamanda bir felezof gözüyle bakmak zarureti vardır. Bu yüzden Garph müellifler, hemen yalnız İslâm âleminde **Al - falasif** diye tanılan ve Grek felsefesini takip eden mütefekkirlerden bahsetmişlerdir. Bunun dışında Horten, Goldziher, Gardet gibi müellifler Théologil tarihiyle meşgul olmuşlardır, Massignon, Nicholson gibi müellifler ise tasavvuf tarihine dair eserler yazmışlardır. Bu yüzden bu muhtelif tetkikler, felsefe, kelâm ve tasavvufun hattâ fikrî biribiri üzerine yapmış oldukları tesirlerden haberdar olamamışlardır. İslâm düşüncesini bütün kadrosuyla kavrayabilmek için bu imkânların gerçekleşmesi de yetmez. Ayrıca İslâm cemiyetinin hususi vasıfları, İslâm Cemiyetinin prensipleri

ve İslâm düşüncesinin umumî karakterleri incelenmelidir ki, bu düşünce sistemi hakkında vazih bir bilgi elde edilebilsin. Aksi takdirde İslâm felezoflarının akılla imanı uzlaştırmak yolunda yaptıkları teşebbüsler, kelâm ve felsefe çatışması, tasavvuf üzerinde felsefe cereyanlarının ve hattâ felsefe üzerinde tasavvuf hareketlerinin tesiri izah edilemez; ve bunlar sanki tesadüfî hâdiselermiş gibi görülür. Şimdiye kadar bu vaziyetin devamı İslâm düşüncesine sentetik bir tarzda bakılmasına mâni olmuş; ve bu yüzden analitik çalışmalar kifayetsiz ve hatalı olmuştur. Gerçi Carra de Vaux'unun "İslâm mütefekkirleri" adlı eseri her ne kadar İslâm düşüncesinin bütün dallarını ve aktüel ve siyasî düşünceleri bile içine almış ise de fikirler ve mezhepler arasındaki münasebetlere temas etmekten çok uzak kalmıştır. Şüphesiz bu tarz eserlerin de faydası inkâr edilemez. Fakat, İslâm düşüncesinin hâkim prensipleri muhtelif kı-sımları arasındaki münasebetler bu neviden eserlerle temin edilemez. Şüphesiz Hilmi Ziya Ülken'in "La Pensée de l'Islam" ı bu gayeyi tamamiyle gerçekleştirmiştir denilemez. Fakat esere kendi nevinde ilk teşebbüs olmasına rağmen, İslâm düşüncesini bütün kadrosuyla ve aralarındaki münasebet ve çatışmaları göstermesi bakımından büyük bir başarı sayılmaya hak kazanmıştır; ve aynı metodu takip etmek suretiyle belki ileride daha esaslı adımlar atılabilmesi mümkün bir hâle gelmiştir.

" La pensée de l'Islam " da diğer bir gaye daha göze çarpmaktadır. O da İslâm medeniyetine has düşünce tarzı ile, eski Yunan - Lâtin ve Hristiyan düşünceleri arasındaki bağlantıları göstermek ve İslâm düşüncesinin bu fikir yürütüşünde oynadığı rolü belirtmektir. Gerçi kitabın kadrosuna giren konuların çokluğu yüzünden türkçesinde, bu mesele daima gözönünde bulundurulmakla beraber, fazla derinleştirilmemişti. Fransızcasında buna daha fazla önem verilmiştir. Esasen müellifin yayınlanan " İslâm medeniyetinde tercümeler ve tesirler " adlı eseri doğrudan doğruya bu konuya temas etmekte idi. Nihayet bütün bir beşerî düşünce sistemini münasebet ve özelliği kavramak için Hind ve Çin gibi Uzakdoğu medeniyetlerinin felsefesiyle İslâm ve Batı medeniyetlerinin düşünceleri arasında münasebetler kurmak icabeder. Böyle bir araştırma, Doğu ile Batı arasındaki derin manevî rabitaları veya farkları meydana çıkaracağı gibi, aynı zamanda benzer şartların ayrı ayrı kültür çevrelerinde nasıl benzer fikir mahsulleri meydana getirdiğini de göstermeye yardım edecektir. Bu ise sadece fikrî araştırmaya dayanan nazari bir yolla halledilemez. Buna sosyolojik araştırmaların da yardım etmesi lâzımdır. " La pensée de l'Islam " bize, Hilmi Ziya Ülken'in bu sahadaki hususî meziyetlerinden de faydalanıldığı intibamı veriyor. Şüphesiz eserde bu sahaya ait herhangi vazih bir fikre eremiyoruz. Sadece eserin, müellifinin aynı zamanda sosyolog olması hâdiselere bu zaviyeden de bakılmasını kolaylaştırmıştır. Fakat bu sahaya ait malzemenin henüz kifayetsizliği yüzünden eserin her tarafında ona sadık kalınmamıştır.

Şunu da belirtmek lâzım : " İslâm düşüncesi " nin türkçesi basıldığı sıralarda henüz ana kaynaklar kâfi derecede yayınlanmamıştı. Fakat o zamandanberi geçen

sekiz yıl içinde İslâm âleminde bu tarz neşriyatın kuvvetlendiğini görmekteyiz. Mısır Üniversitesi adına İstanbul'a gelen bir heyet, bundan dört yıl önce kütüphanelerimizde bulunan İslâm felsefesine ait en mühim kitapların foto - copie'lerini çıkardığı gibi, bunlardan İbn Sina'nın *Sıfasını* da neşre başlamıştır. Bu sahada o zamandanberi çalışmakta olan P. L. Boughes, İbn Rüşd'ün *Maba'dal-Tabiiye'sini* üç büyük cild halinde neşretmiştir. İbn Sina'nın " 1000 " inci yıldönümü münasebetiyle birçok eserler basılmıştır. Mısır'da, İran'da İbn Sina ve Nasir Tusi'ye ait metinler neşredilmiştir. Batı dünyasına gelince bu sahada kesif bir neşriyat olmamasına rağmen **Corbin**, İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Suhreverdi'ye ait metinleri neşretmektedir. Ve yine memleketimizde kitabın müellifi ile Profesör Ahmed Ateş İbn Sina'nın birçok küçük risalelerini bastırmaktadırlar. Kısa zamanda birbirini takibeden bu faaliyetler İslâm düşüncesinin tahlili bir tarzda tetkikini çok daha fazla kolaylaştıracaktır.

Hilmi Ziya Ülken'in " *La pensée de l'Islam* " kitabı, ne kadar eksikse bulunursa bulunsun, daima ilk sentetik eser olmak şerefini muhafaza edecektir. İmkânların azlığı istidat ve harikulâde zekâsının yardımıyla telâfi eden bu müstesna gayretin bu sahadaki emeğini ne kadar övsek azdır.

**CAHİT TANYOL**

---